

mustaqil davlat bo'lgan» deb ta'riflaydi. Ktesey Knidskiyning asarlari o'rta asr tarixchisi Fotiyning asarida ilova tariqasida bizgacha etib kelgan[7]. Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, O'zbekiston hududida shakllangan ilk davlatchilik bilan bog'liq masalalarni ilmiy o'rganish asosida ilk o'rta asrlarda shakllangan Chag'oniyon mulkligi davlat boshqaruvi mavjud dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq munosabatlari asosida paydo bo'lgan. Ushbu davlat hududida qadimdan shakllangan maddiy va ma'naviy madaniyat davlatchilik asoslarini shakllanishida muhim rol o'ynagan. Chag'oniyon davlatchiligida Baqtriya, Ahmoniylar, Kushon, Eftalitlar, Turk xoqonligiga xos davlat boshqaruvning o'ziga xos xususiyatlari mujassamlantirgan. Ushbu ma'muriy davlat boshqaruv shakllari ta'sirida Chag'oniyon davlatchiligi shakllanganligini alohida ta'kidlash zarur. Ushbu davlatlarning siyosiy, madaniy taraqqiyoti natijasida xo'jalik, savdo-sotiq, hunarmandchilik taraqqiy etib, mahalliy aholi o'zining an'anaviy xo'jaliklarini rivojlantirib keldi. Chag'oniyon davlatining tashkil topishga xos xususiyatlar davlatni vujudga kelishi bilan bog'liq belgilarga to'liq mos kelishi, uning hududiy-geografik joylashuvi, aholisi va uning miliy tarkibi, qo'shni mamlakatlar bilan olib borgan tashqi siyosati, savdo-sotiq munosabatlari, harbiy harakatlardagi ishtroki kabi masalalar ilmiy tahlil qilindi. Maqolani tarixiy tahlil etish jarayonida Chag'oniyon davlatining tashkil topish asosida qadimiy davlatlarni mavjud bo'lgan siyosiy – iqtisodiy va ijtimoiy tajribalar hal qiluvchi tayanch bo'lganligi, ushbu davlatlar Chag'onxudotlar uchun ma'muriy boshqaruv usullarni yaratib berganligi amalga oshirilgan davlat sohasidagi islohatlar davlat boshqaruvida muhim vosita bo'lganligi ilmiy yoritib o'tildi. Shuni alohida ta'kidlash zarurki Chag'oniyon davlati siyosiy- iqtisodiy jihatdan katta nufuzga ega ekanligi tufayli ko'plab tarixshunoslarni o'ziga tarixiy tahlil nuqtaiy nazardan qaratganligini mavzuni bayon etish jarayonida tahlil qilib berildi. Eng muhimi Chag'oniyon tarixini davlat nuqtaiy nazardan o'rganish zarurligi haqidagi hozirgi tarixiy konsepsiyaga mos holda voqea-hodisalarga tayanib olib borildi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR:

1. Гумилев Л. Н. -Эфталити и их соседи. ВДИ. -1959. -№-1. С12-16. Он же. Эфталити – гории или степняки. //ВДИ. -1967. №-3, С. 5-9.
2. Григорьев Г.В. Об арабском путешественнике X века Абу Долефе и странствовании его по Средней Азии. //ЖМНП.СПб., 1873.Вип. 2, с 45-56. Бартольд В. В. Чаганиан. Соч, Т. ИИИ, М.,1965, С-5-11.
3. Geyger W. Ostiranische kultur im Altertum. Erlangen, 1982. V. 66; Geiger W. Civilization of the Eastern Iranians in Ancient Times. London. 1985. V. 45.
4. Reisch E. Baktrionoi. Paulys Real-Encyclopedie. t. II. 1896.
5. Nildeke T. Iranisches Nationalepos, Grundriss der Iranische Philologie, II. 1896-1904. V. 141.
6. Prasek J.D. Geschichte der Meder und Perser, Bd. I, Gotha, 1906. v. 50-54
7. Массон В.М. Древнеземледельческая культура Маргиани. МИА, 1959 № 73.

СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИ АНЪАНАВИЙ ХУНАРМАНДЧИЛИК АРТЕЛЛАРИ ТУРЛАРИ

Эргашева Сайёра Абдусоатовна,
Термиз давлат университети Жаҳон тарихи
кафедраси катта ўқитувчиси
sergasheva223@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақолада Сурхондарё вилояти анъанавий хунармандчилик артелларининг турлари ва уларнинг хусусиятлари ҳақида сўз юритилади. 1926-1941 йиллар давомида турли соҳаларга камраб олган артеллар вужудга кела бошлади. Жумладан, кўп тармоқли, кўнчилик ва қурилиш, от-арава транспорти, озиқ-овқат, чиқинди тузни қайта ишлаб

чиқариш хунармандчилик артеллари ташкил қилинди. Шунингдек, вилоятда ногиронлик артеллари ҳам фаолият юритиб, бунда асосан урушда катнашиб ногирон бўлиб қайтган ишчилар меҳнат қилишган.

Калит сўзлар: артель, “Қизил туячи”, “Куйбишев”, новвойчилик, озиқ-овқат саноати, косибчилик, пойафзал фабрикаси, тўқувчилик, йигирувчилик енгил саноати, гиламдўзлик, кулолчилик, шойи тўқиш, артель, касаначилик.

Аннотация: В данной статье рассказывается о типах традиционных ремесленных артелей Сурхандарьинской области и их характеристиках. В 1926-1941 годах стали возникать артели самых разных направлений. В частности, были организованы ремесленные артели многопрофильного, кожевенно-строительного, гужевого транспорта, продовольственного, переработки отходов соли. Кроме того, в районе функционировали и артели инвалидов, где работали в основном рабочие, вернувшиеся инвалидами после участия в войне.

Ключевые слова: артель, «Кизил туячи», «Куйбышев», хлебопекарня, пищевая промышленность, ремесла, обувная фабрика, ткачество, легкая прядильная промышленность, ковроткачество, гончарное дело, шелкоткачество, артель, кустарное производство.

Abstract: This article talks about the types of traditional craft artels of Surkhandarya region and their characteristics. During the years 1926-1941, artels covering various fields began to emerge. In particular, craft artels of multi-sector, tanning and construction, horse-carriage transport, food, recycling of waste salt were organized. In addition, disability artels also functioned in the region, where mostly workers who returned disabled after participating in the war worked.

Key words: artel, “Kizil tuyachi”, “Kuybyshev”, bakery, food industry, handicrafts, shoe factory, weaving, spinning light industry, carpet making, pottery, silk weaving, artel, home industry.

XX асрнинг 50 - 80 йиллари Ўзбекистон тарихидаги мураккаб даврлардан биридир. Бир томондан, Ўзбекистон халқининг фидокорона, бунёдкорлик меҳнати туфайли республика иқтисодиёти анчагина ривожланди. Иккинчи томондан, СССРда ҳукмрон бўлган тоталитар тузум, маъмурий-буйруқбозликнинг кучайиши натижасида ижтимоий, иқтисодий ва маънавий ҳаётда бир қатор муаммолар, ноҳуш ҳолатлар тўпланиб бориб, пировардида инқирозли вазиятни келтириб чиқарди[1.Б.14.]

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврда Ўзбекистон Республикаси олдида турган асосий вазифалар халқ ҳўжалигини қайта тиклаш ва ривожлантиришнинг 1946 - 1950 йилларга мўлжалланган беш йиллик режасида белгилаб берилган эди. Беш йиллик режа Ўзбекистон ССР Олий Советининг 1946 йил 30 августда бўлиб ўтган сессиясида кўриб чиқилди ва тасдиқланди. Режага биноан 1946 йилнинг ўзидаёқ халқ ҳўжалигини қайта қуришни тугаллаш, ишлаб чиқаришни эса 1948 йилда урушдан илгариги даражага етказиш кўзда тутилган эди. Сурхондарё вилояти хунармандчилик иттифоқи ҳам иккинчи жаҳон урушидан кейин ўзи ишлаб чиқарган маҳсулотлари турларини яхшилаш, уларни сифатли ва кўплаб ишлаб чиқаришга кириша бошлади.

1926-1941 йиллар давомида турли соҳаларга қампаб олган артеллар вужудга кела бошлади. Жумладан, Термиз (Паттакесар) шаҳрида 1926 йил 5 апрелда “Кожевник”[20;Б.59], “Хуршид” номли кўнчилик ва қурилиш, 12 апрелда “Красные женщины Востока” номли қурилиш, 27 апрелда “Ленин” номли от-арава транспорти, 11 майда “Красный строитель” номли қурилиш, 1930 йилда “Прогресс” [19;Б.6] номли кўп тармоқли, “Восход” [23;Б.24] номли озиқ-овқат, 1934 йилда “Қизил Туячи” [24;Б.12] номли от-арава транспорти, 1939 йил 15 ноябрда “Утильпереработка” номли чиқиндини қайта ишлаш, 1940 йилда “Родина”[22;Б.27] 1941 йил апрелда “Пограничник” [21;Б.60] номли кўп тармоқли 1941 йил 18 январда “ВКП (Б) XVIII партия конференцияси” номли қурилиш артели, “Оқтош” номли тузни қайта ишлаб чиқариш хунармандчилик артеллари ташкил қилинди ва турли йилларда фаолият кўрсатган.

Жарқўрғон туманидаги кўп тармоқли хунармандчилик артеллари иккитани ташкил қилиб (“Янги турмуш” ва “Қизил аскар” номли кўп тармоқли хунармандчилик артеллари) улардан бири “Янги турмуш” номли кўп тармоқли хунармандчилик артелида 1947 йилнинг 1 январига қадар 28 та хунарманд (шулардан бештаси аёллар) 1948-1949 йилларда 39 нафар хунарманд

ташкил қилиб, улар 1949 йили 132,7 минг сўмлик ялпи маҳсулот ишлаб чиқаришга эришдилар. Артел аъзоларининг иш ҳақи жамғармаси эса 75,2 минг сўмни ташкил қилди”[4;Б.3.]

“Қизил аскар” хунармандчилик артели халқ хўжалиги юklarини ташишга мўлжалланган транспорт артели бўлиб, транспортчилар томонидан 1946 йили 1383 тонна халқ хўжалиги юklари ташилиб, 32575 км йўл босилди. Хунармандчилик артели транспортчилари томонидан йил ўтган сайин юк ташиш ҳажми ортиб борди. Буни қуйидаги мисолдан ҳам кўришимиз мумкин. 1948 йил артель **бўйича I ярим йиллик режаси 121 фоиз бажарилди. Артелнинг Ҳасан Аҳмедов бошлиқ транспорт бригадаси I ярим йиллик ишлаб чиқариш режасини 178 фоизга бажарди**”[9;Б.80.] **Ушбу транспорт бригадаси ҳар ойига 9190 сўмлик артелга даромад келтириш лозим бўлса бу цех январь ойи режасини 18700, февраль ойи режасини 12000, апрель ойи режасини 10900 сўмлик бажаришган**”[10;Б.4.] 1950 йилга келиб хунармандчилик артелида 30 та туя бўлиб, йил бўйи бу туяларда 8790 кунлик иш куни ишланиб, 225,0 минг сўм соф фойда олинди. Халқ хўжалиги юklarини ташишда 40436 км йўл босилиб, 1322 тонна юк ташиб беришга эришилди. “Қизил аскар” хунармандчилик артели от - арава транспортчилари аҳолининг оғирини енгил қилишда катта хизмат қилди.

1948 йилда “Қизил аскар” артелида нонвойхона, ошхона, чойхона каби хизматлар ҳам йўлга қўйилди”[9;Б.80.] Ёишт ишлаб чиқариш, тикувчилик, бордончилик, гилам, бўйра тўқиш ва мебель ишлаб чиқариш цехлари ҳам ишга туширилиб ўз маҳсулотларини ишлаб чиқара бошлади. 1952 йил артелнинг ёиштчилик цехи (бошлиғи Б.Тўрақулов) йиллик режасини 10 ой ичида 150 фоиз, тикувчилик цехи (мудир Р.Ҳазратқулов) 105 фоиз, бордончилик цехи (мудир А.Жўраев) 125 фоизга етказишиб йиллик режани муддатидан олдин бажаришди”[5;Б.28.] 1956 йил артелнинг бўйрачилик цехи (бошлиғи ўртоқ Н.Жўраев) уй-рўзғор ашёлари ишлаб чиқариш цехи (бошлиғи ўртоқ Р.Жафаров) йиллик режасини 120-130 фоиз адо этдилар. Артелнинг ёишт қуйиш цехи (бошлиғи С. Матаров) жамоаси режадаги 1,5 миллион ўрнига 2 миллион 400 минг ёишт ишлаб чиқаришди”[6;Б.34.]

Бу артелда 1947 йил январига келиб, хунармандлар сони 34 нафарни ташкил этган бўлса, 1954 йил 1 январига келиб, эса хунармандлар сони 73 тани ташкил қилди”[5;Б.80.] 1959 йилга келиб эса артель ишчилари сони 147 нафарни ташкил қилиб, шундан 78 нафари хотин – қизлар тикувчилик, гилам ва бўйра тўқиш цехларида меҳнат қилишган”[10;Б.4.]

Бойсунда халқ хунармандчилиги эркаклар томонидан қайта тикланган. Бу Ростов-Дон яқинидаги жангларда оғир яраланган катта сержант Юсуф Қодировнинг ҳарбий шифохонага ётқизилиши билан бошланди. Ўзбекистондан аскарларга совғалар билан посилкалар келди, Бойсундан Юсуф Қодировга чеккалари қўл меҳнати билан чиройли қилиб безатилган атлас рўмолча келган эди. Унинг сафдошлари ушбу рўмолчани музейга топширишни маслаҳат беришади. Фронтда, Қодировда Бойсундаги барча машҳур хунарманд аёлларни ёйғиб, улардан артель тузиб, ёшларга ўргатиш фикри туғилди. Шифохонадан уйига демобилизация қилинган катта сержант Юсуф Қодиров дўстлари - Мамараҳим Қодиров, Ёўлдош Пошшоев, Раҳмон Мамаровлар билан биргаликда бўш иншоот топдилар, уйдан эски дастгоҳлар олиб келиб, тўрт нафар хунармандчилик ихлосмандлари артель ташкил этишди”[16;Б.54.]. Уруш йилларида бу ерда бадий тикувчилик, дўппи тикиш цехи очилди”[3;Б.44.]

1950 йилга келиб, Бойсун туманидаги ҳамма хунармандчилик корхоналари “Куйбишев” номли артелга бирлашди”[3;Б.45.] Уста Қодир, Уста Раҳмат Эсонов, Уста Абдурайим, Уста Раҳмон уларнинг давомчилари Уста Мамарайим, Уста Расуллар-олача, жанда, нонка тўқишда шуҳрат қозонган. Уста Ёўлдош Пошшоев, Уста Нарзилло, Уста Собир, Уста Холиёр ва бошқа ўнлаб усталар етишиб чиққан. 1950 йилда “Куйбишев” номли артель 94593 метр алача, 2697 метр жанда, 894 метр абрешин, 90 метр атлас ишлаб чиқаришга эришган. 1957 йилда артель аъзоларидан тўқувчи Муртазоев Холмамат 170 фоиз, темирчи Қўзиев Самад 206 фоиз, Пардозловчи Соҳибов Нор 205 фоиз, Темирчи Норбоев Мамади 135 фоиз, тўқувчилар Маматқулов Умбар, Сафаров Норкул, Каримов Маллалар 162 фоиз, Юсуф Қодиров бошчилигидаги тикувчилик цехи мастери Хўжамуродов Боки 180 фоиз, тикувчи Бўриева Чўлпон ва Қурбонова Хадичалар 154 фоизга йиллик маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш режаларини бажарган бўлсалар”[25;Б.144.], сандиқчи Бобокул Жўрақулов”[15;Б.3.], тикувчилар

Зумрат Саломова”[14;Б.2.], Холназар Файзиев”[13;Б.4.], Шарофат Қодирова”[12;Б.2.] лар сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқариб халқнинг ҳурматига сазовор бўлишди. Ана шу корхона базасида 1963 йилда аҳолига маиший хизмат кўрсатиш комбинати ташкил этилди”[2;Б.46.]

1946 йилда Сурхондарё вилояти ҳунармандчилик иттифоқида 1019 нафар ҳунармандлар бўлган бўлса, 1948 йилда уларнинг сони 1073 нафар ва 1954 йилда эса 1289 нафарни ташкил қилади”[18;Б.228.]

Республикадаги, жумладан Сурхондарё вилоятидаги ҳунармандчилик артеллари ҳам ҳунармандларининг биргаликдаги меҳнати, ишлаб чиқариш жараёни устидан ягона раҳбарлик, ташкилий ва техник жиҳатдан бошқаришни яхшилаш, ишлаб чиқариш вазифалари ва умумий манфаатдорлик жамоанинг умумий меҳнат фаолияти билан боғланган эди. Юқоридаги ҳунармандчилик артелларининг ташкилий тузилиши 1960 йилгача то ҳунармандчилик кооперацияси тугатилгунга қадар ўзгармасдан қолаверди. Шу ерда табиий савол туғилади. Нега Ўзбекистонда кейинги ўн йилликларга келиб саноатда ҳунармандчилик саноатидаги ҳунармандларнинг катта қисми унутилди ёки республикамизда эътибордан четда қолдирилди? Бунга сабаб, биринчидан, 1930 - йилларда ва ундан кейинги ўн йилликларда Ўзбекистонга собиқ иттифокдош республикалардан ва Марказдан тайёр саноат маҳсулотларининг келтирилиши бўлса; иккинчидан, юқоридаги сабаблар натижасида Ўзбекистон Республикаси ва унинг вилоят ва туманларидаги ҳунармандчилик саноатининг азалий обрўси ва доврўғи илдизига болта урилди; Учинчидан, собиқ совет ҳукуматининг мустамлакачилик сиёсати натижасида Ўзбекистон иттифокнинг хом ашё етказиб берувчисига айланиб қолди; Тўртинчидан, собиқ КПСС Марказий Қўмитаси ва СССР Министрлар кенгашининг Марказий Қўмитаси ва Ўзбекистон ССР Министрлар совети, вилоятлар, туман, шаҳар комитетлари, партия ташкилотларига, Қорақалпоғистон АССР Министрлар совети, вилоят, туман, шаҳар, ижроқумлари ва Ўзбекистон ҳунармандчилик кенгашлари (“Ўзпромсовет”)га ҳунармандчилик артеллари аъзоларининг умумий йиғилиши қарорига асосланиб, ҳунармандчилик кооперацияси корхоналарини давлат идоралари ва матлубот кооперациялари бошқаруви ихтиёрига ўтказиш юклатилди.

Бу қарор натижасида жуда кўплаб ҳунармандчилик артеллари йириклаштирилган корхоналарга айлантирилди. Ўзбекистон ССРнинг кўпчилик шаҳар ва туманларида ҳунармандчилик кооперациясини давлат корхоналари билан ёнма - ён мавжуд бўлишига йўл қўйилмади. Ўзбекистон коммунистик партияси Марказий Қўмитаси ва Ўзбекистон ССР Министрлар совети республикада ҳунармандчилик кооператив саноатини бундан кейин мавжуд бўлишини фойдасиз деб топди ва 1960 йил 13 апрелда “Республика маҳаллий ва ҳунармандчилик кооперацияси саноати ишларини яхшилаш чора тadbирлари тўғрисида” қарор қабул қилди. Шу қарорга биноан маҳаллий ҳунармандчилик ишлаб чиқариш артеллари ва Ўзбекистон ҳунармандчилик кенгаши (“Ўзпромсовет”) нинг ногиронлар ҳунармандчилик артеллари давлат корхоналарига айлантирилди.

Шундай қилиб, 1960 йилда Ўзбекистон ҳунармандчилик кенгаши ва унинг тармоқлари тугатиб юборилди. Шулар қаторида 1960 йилда Сурхондарё вилояти ҳунармандчилик иттифоқи ҳам тугатилди.

Ҳунармандчилик артеллари давлатлаштирилиб юборилди. Улар амалда давлат корхоналарига айлантирилди ва маҳаллий саноат вазирлиги ихтиёрига берилди. Совет органларининг бу кескин тadbири ҳунармандчиликни чеклабгина қолмай, унинг кўплаб турларининг йўқ бўлиб кетишига ҳам олиб келди. Асосан ногиронлар артеллари (уларни иш билан таъминлаш мақсадида) ва халқ бадий ҳунармандчилиги сақлаб қолинди ҳолос. Советларнинг ҳунармандларга салбий муносабати туфайли газлама, гиламдўзлик, кигиз тайёрлаш, қўнчилик, мисгарлик, бўёқчилик ва бошқа кўплаб ҳунармандчилик соҳалари 1960 йиллардан бошлаб йўқ бўлиб кетди”[17;Б.212.]

Улар ишлаб чиқарган маҳсулотларнинг турлари ва ҳажми камайди. кооператив, саноат асосан ҳунармандчилик артеллари маҳсулоти 1940 йилда Республика саноати ҳажмининг 19 фоизини ташкил қилган бўлса, 1958 йилда 8,5 фоизни, 1962 йилда эса атиги уч фоизни ташкил қилди”[26;Б.43.] Давлат корхоналари билан бир қаторда хусусий ёки кооператив

мулкка асосланган ҳунармандчиликнинг бўлиши республика иқтисодий-маданий ҳаётида муҳим аҳамият касб этар эди. Лекин совет ҳукумати раҳбарларининг ўзбошимчилиги туфайли ҳунармандлар кооперацияси асоссиз равишда тугатилди. Бу республика аҳолиси (колаверса вилоят аҳолисини ҳам)ни ҳаётий зарур маҳсулотлар билан таъминлаш ва маиший хизмат кўрсатиш аҳволини мушкуллаштирди.

Мустабид совет давлати жамиятни “социалистик асосда” қайта қуришни зўравонлик билан ва шу билан бирга жадал суръатлар билан амалга оширди: қишлоқ хўжалиги мажбурий жамоалаштирилди, корхоналар эса сунъий равишда саноатлаштирилди. Миллий ҳунармандчилик ҳам ана шу “социалистик экспериментлар” гирдобига тортилди.

Хулоса қилиб айтганда, ўша даврда ҳукм сурган маъмурий-буйруқбозлик шароитида ҳунармандчилик кооперацияси давлат органлари топшириқларини, кўрсатмаларини сўзсиз бажаришга мажбур бўлди. Аммо шунга қарамай **ҳунармандчиликда кўп сондаги мураккаб машина, механизм ва инновацияларни амалиётга жорий этиш натижасида тегирмон ва новвойчилик озиқ-овқат саноатига, косибчилик пойафзал фабрикасига, тўқувчилик ва йигирувчилик енгил саноатга айланди, темирчилик эса металлга ишлов берувчи саноат тармоқларини вужудга келтирди.**

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Абдуллаева Р. Ҳунармандчилик фаолиятини тадбиркорликни кенгайтириш орқали ривожлантиришнинг назарий асосларини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати, Т.2019.

2. Бойсун тумани давлат архиви, 73-фонд, 1-рўйхат, 168- иш.
3. Бойсун туман давлат архиви, 12- фонд, 1-рўйхат. 22- иш.
4. Жарқўрғон туман давлат архиви, 7- фонд, 1-рўйхат, 42- иш.
5. Жарқўрғон тумани давлат архиви, 5- фонд, 1-рўйхат, 1- иш.
6. Жарқўрғон тумани давлат архиви, 22- фонд, 1-рўйхат, 8- иш.
7. Жарқўрғон тумани давлат архиви, 5-жамғарма, 1-рўйхат, 1- иш
8. Жарқўрғон тумани давлат архиви, 5- фонд, 1-рўйхат, 2- иш.
9. Жарқўрғон тумани давлат архиви, 5- фонд, 1-рўйхат, 2- иш.
10. Жарқўрғон ҳақиқати газетаси, 1959 йил 13 декабрь.
11. Жарқўрғон ҳақиқати газетаси 1948 йил 21 май.
12. Ленин байроғи газетаси, 1960 йил 3 июнь
13. Ленин байроғи газетаси, 1960 йил 3 март
14. Ленин байроғи газетаси, 1960 йил 3 февраль
15. Ленин байроғи газетаси, 1960 йил 9 февраль
16. Моложавенко В. Сурхандарё - земля моего брата..-Т.: “Узбекистан”, 1981.
17. Пардаев Т.Р. Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларида ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаёт (1945-1991 й.).: Тарих фан. док... (DSc). дисс. – Термиз, 2021.
18. Сурхондарё вилояти давлат архиви, 261 фонд, 1-рўйхат, 51 иш.
19. Сурхондарё вилояти давлат архиви, 15- фонд, 1- рўйхат, 4- иш.
20. Сурхондарё вилояти давлат архиви, 199- фонд, 1- рўйхат, 1- иш.
21. Сурхондарё вилояти давлат архиви, 251- фонд, 1- рўйхат, 32- иш.
22. Сурхондарё вилояти давлат архиви, 258- фонд, 2- рўйхат, 3- иш.
23. Сурхондарё вилояти давлат архиви, 460- фонд, 1- рўйхат, 1- иш.
24. Термиз шаҳар шахсий таркиб ҳужжатлари архиви, 428- фонд, 2-рўйхат, 2- иш.
25. Турсунов С., Рашидов Қ. Бойсун, Т., “Академнашр”, 2011.
26. Ўз МА, 1619-жамғарма, 1-рўйхат, 2097-иш.
27. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 1-китоб//Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Тошкент, Шарқ, 2000.